

до московських впливів області, як Тверщина і Рязанщина, ідуть своєю дорогою; західна, українсько-білоруська Русь — теж своєю. Взаємини і запозичення стають епізодами, котрі можна використовувати тільки як епізоди. Але перед тим, кінчаючи першою четвертиною XV в., було інакше, і нерозірвана спільність ерархічна дає змогу використовувати всі аналогії культурні і літературні з різних частей сеї ерархічної спільноти.

Отсих циклів будемо триматись в дальшій огляді оригінальної літературної книжної творчості старої доби. Я думаю, що се дасть більшу повноту і прозорість літературній перспективі. Збільшується за се трудність в огляді пам'яток, які досі, за браком ближчих хронологічних вказівок, загально зараховувались до староруської, чи домонгольської, доби. Їх прийдеться більш конвенціонально прилучати до котрого-небудь з сих циклів — куди котрому ближче.

Ітак, перед нами чотири цикли книжної літератури: перед'ярославський, часи київського розцвіту, золотий вік староруської літератури і доба галицько-волинська.

Але першого ще не будемо оглядати осібно, через недостачу скільки-небудь певного літературного матеріалу і приготовчих студій. При огляді матеріалу часів розцвіту вирине не одно, що кине деяке світло на попереднє. Але почнемо від часів Ярослава.

«О Законі і Благодаті». Слово «О Законъ и Благодати», як воно звичайно зветься для короткості (в оригіналі: «О законъ Мойсеємъ данемъ и о благодати и истинъ Іисусъ Христомъ бывшимъ — и како законъ отыде, благодать же и истина всю землю исполни, и вѣра во вся языки простре ся, и до нашего языка русскаго, — и похвала кагану нашему Володимеру, отъ негоже крещени быхомъ»), се наш найраніший літературний твір з ясними слідами часу і місця, який ми маємо. Але, в порівнянні з своїми високими прикметами і важним місцем в історії нашої літератури, обслідуваний він досі незвичайно мало і неповно, хоч з ним зв'язано чимало різних питань. Розмірно пізно він таки й звернув на себе увагу, перша звістка про сей твір була подана в 1839 р. в рефераті Кубарьова в московськiм історичнiм товариствi; але реферат лишився недрукованим, і тільки 1844 р. «Слово», нарешті, видано, з того одного кодексу синодальної бібліотеки, де воно має закінчення, котрого бракує в інших звісних досі копіях.

Видавець, звісний московський професор Горський, тоді ж висловив здогади, по котрим його автором можна вважати митр. Іларіона; сей вивід був прийнятий одними

категорично, як зовсім певний, іншими гіпотетично, що, мовляв, се можливо і навіть правдоподібно, хоч не може бути доведене цілком рішучо, і на тім більше-менше стало діло. Ніхто в новішій літературі не пробував скільки-небудь серйозно заперечити се авторство, і ми для короткості можемо називати автора Іларіоном, хоч і не вважаємо се авторство зовсім певним. Взагалі ніхто не задав собі праці докладніше вистудіювати сю дорогоцінну пам'ятку. Одинока спеціальна розвідка про неї — се кандидатська робота ак. Жданова (1872), але й вона опублікована була тільки в посмертнім зборі його творів (1904). Текст слова досі не уставлений певно, стиль, джерела, взірці літературні не проаналізовані докладніше. Просвічені потомки з нинішніх часів не показали себе вдячнішими супроти велеліпного ритора XI в., ніж ті любителі книжного почитання, які, списуючи, бесцеремонно переробляли, покорочували й компілювали його¹ протягом восьми віків.

Тим часом «Слово» приковує увагу дослідника своїми високими літературними прикметами і особливо для нас цінне, як одно з найбільш літературних, високо артистичних речей, які взагалі має наше письменство. Незвичайно важний се документ і з того становища, що се взагалі найраніший літературний твір, який доховався до наших часів сорозмірно в чистій формі (напр., в порівнянні з «Повістею временних літ», котру дослідники кладуть приблизно на ті ж часи). Нарешті, з культурно-історичного погляду се незвичайно важний показчик тих високостей, яких досягли книжники, так би сказати, першої черги, вихованці заведених Володимиром шкіл після офіційного запровадження християнства на Русі. Високо підіймається він над загальним рівнем після золотоустівського візантійського риторства, до котрого належить своєю риторичною манерою, так само як і століттям пізніший Кирило Турівський. Тільки той тісніше зливається з сими Златоустовими епігонами, замішується в їх юрбі, мало чим відрізняючись від них, тим часом як автор «Закона і Благодаті» могутньо злітає над сим пересічним риторизмом як індивідуальним своїм талантом, безпосередністю почуття, так і опануванням риторичних засобів — опануванням, а не підпорядкуванням себе ним. Використовуючи ці засоби для теми наскрізь оригінальної, національної — представлення прилучення до громади християнських народів своєї вітчизни —

¹ Недавно проф. Нікольський видав цікаву перерібку «Закона і Благодаті», розширену глосами — толкуваннями, взятими з тождованого пророчества Ісаї, списаного Упирем Лихим.— Сборникъ отд. рус. яз., т. 82.

Русі і звеличання її сучасної сили, блиску, поваги,— він творить річ єдину в своїм роді, яка не повторюється більше і зістається вічним набутком скарбниці не тільки нашої, але і світової.

Голубінський, що так песимістично оцінював нашу стару освіту взагалі, як знаємо вже, мусив зробити виїмок для Іларіонового покоління власне з огляду на його твір: «Твір або «Слово» Іларіона, славне дійсно заслужено, бо з усіх пам'яток письменності домонгольської доби по своїм прикметам і вартості його можна порівняти тільки з «Словом о полку Ігоревім»... се явище таке, що, не допустивши в старій Володимиро-Ярославовій Русі існування правдивої освіти, ми його не зможемо й пояснити. «Слово» Іларіонове — найблискучий ораторський твір, чудова, бездоганна, академічна промова. Кожний же ораторський твір складається двома елементами: внутрішньою силою слова, яке виявляє природну міру ораторської здібності, а не здобувається ніяким чином, і зверхньою формою і обробленням, яке досягається більшою чи меншою знайомістю з ораторською шуткою, що здобувається наuczанням. Не будемо говорити про внутрішню ораторську вартість «Слова», що показує в Іларіоні першорядного прирощеного оратора... але про зверхні прикмети, які не даються природою, а здобуваються наукою і свідчать про більшу або меншу знайомість з нею. З сього боку «Слово» Іларіона вповні бездоганне. З повною ораторською вправою і зручністю зроблено загальний розклад «Слова»; про повне знання ораторства як шкільної науки свідчить оброблення всіх деталей; все чудово вироблено, нема нічого зайвого — і з повним виученим умінням ужиті всі зовнішні ораторські ресурси» (I, 584).

Ми авторство Іларіона приймаємо тільки як правдоподібне, а не як певне. Певне тільки, що се твір київський, з часів Ярослава, правдоподібно, не пізніший сорокових років, писаний під враженням тих фактів, котрі наводяться на звеличання його героя — Ярослава: заснування нового міста, його укріплень і нової кафедри в нім, що сталося з кінцем тридцятих років. Він писаний, як виразно в нім сказано, а не імпровізований. Якоюсь духовною особою, не єпископом, бо про єпископів автор говорить як про вищу від себе категорію. Він являється, таким чином, показником освіти, талантів і настроїв людей сього покоління, людей місцевих, бо те, як автор говорить про Русь, про руський нарід, про його минувшину, не лишає сумніву, що пише се русин. Він відбиває в собі той піднеслий, самопевний настрій, свідомість докочаних великих

діл свого часу, в котрій жили київські верхи останнього десятиліття Ярославової доби: відбудування Володимирової держави, замирення сеї руської системи, погрому степових хижаків і блискучої переваги над сусіднім слов'янським світом — над Польшею, разом — імпозантних поступів мистецтва, письменства, християнізації, культури. Шахматов вказав на деякі інтересні стилістичні подібності твору з літературним матеріалом, який ввійшов до «Повісті временних літ» (див. нижче). Можна піднести певне споріднення духу й настрою між сим твором і «Повістю» в її старшій складі, так як вона писалась до київських замішань і половецьких погромів другої половини століття.

Отже, пригляньмося ближче сьому творові, щоб здати собі справу з артистичних методів і засобів словесного майстерства, котрими орудує покоління Іларіона.

«Слово», або «повість», як його зве сам автор, зложена з ряду циклів, з котрих кожний має свій вступ і закінчення та творить окрему риторичну цілість, а ідея «Слова» розвивається при тім строго логічно, переходячи з циклу до циклу, які становлять, таким чином, не механічно пов'язані образки, а органічно сполучені переходи в степенуванні загальної ідеї.

Починається похвалою Богові, що в славі своїй не забув людей своїх, але плоттю пострадав для їх спасення, перед тим для приготування давши їм Мойсеїв закон. Викликом: «Хто бо велій яко Богъ нашъ» автор робить перехід до експозиції, де намічується теза «писання сего» і докладно означається тема:

Закон предтеча був і слуга будучому віку, нетлінному життю, бо закон приводив узаконених до благодатного хрещення, хрещення ж перепускає синів своїх у вічне життя.

А споминати в сім писанню і пророчи провіщання про Христа, се зайве і на тщесловіє східне, бо що в інших книгах писане і вам відоме, і те тут положити — се дерзости образ і словохотія;

не невідущим бо пишеться, але надто насиченним книжної сладості;

не до ворогів божих — іновірних, но самих синів його,
не до сторонніх, але наслідників царства божого.

Тут ми бачимо приклади сього ритму, який автор потроху, обережно, ощадно, вводить в свій виклад. Перед тим у вступі маємо подібну ж ритмічну будову:

«къ живущимъ бо на земли челоѣкомъ въ плоть одѣяв ся приде,
къ сущимъ же въ адѣ роспятімъ и въ гробѣ положеніемъ сниде,
да обои — и живи и мертви
познають посѣщение свое
и божие прихождение

и разумѣють — яко есть живимъ и мертвымъ
крѣпокъ и силенъ — Богъ.

«Отже, про закон Мойсеем даний, і благодать і истину
Исус Христом бувші повість ся есть» — переходить від
вступу до теми автор і ставить ближчу тезу:

«прежде законъ — потомъ благодати,
прежде сѣнь — потомъ истина».

Вказує «образ того»: «рабочая Агарь и свободная Сар-
ра» — і розвиває його потім в ряді паралель:

«Авраамъ убо отъ юности своея Сарру имѣ жену си свободну, а
не рабу;

Богъ убо прежде вѣкъ изволи и умысли сына своего въ миръ по-
слати и тѣмъ благодати явити ся.

Сарра же не раждаше, понеже бѣ неплоды, не бѣ неплоды, но за-
ключенна бѣ на старость родити;

Безвѣстная же и утаенная мудрости божия утаена бяху и ангель
и человекъ, не яко не явима, но утаена и на конецъ вѣка хотящи яви-
ти ся.

Сарра же глагола къ Аврааму: се заключи мя Господь Богъ не
раждати, вниди убо къ рабѣ моеѣ Агари и родиши отъ нея;

Благодать же глагола къ Богу: аще нѣсть ми времени снити ми
и спасти миръ, сниди на гору Синай и законъ положи».

І так далі, десять паралелів між Агарею-законом і Сар-
рою-благодатею,— аж до першого собору апостолів в Єру-
салимі і проповіді серед жидів:

«Отгнана бысть Агарь съ сыномъ ея Измаиломъ, и Исаакъ сынъ
свободный наслѣдникъ бысть отцу своему Аврааму;

И отгнана быши Иудеи и росточени по странамъ, и чада благодат-
ная християни наслѣдници быша Господу и Отцу».

Звертаю увагу на зручний паралелізм в будові сих
циклів!

По сій великій серії паралель ряд поменших образків:
закон — місяць, благодать — сонце:

«Отиде Свѣтъ луны, солнцу восиявшю,—
такo и законъ благодати явльши ся;
и студенство ношное погибе, солнечный темнотъ землю согрѣвшю».

і так далі — аж до закінчення побожними міркуваннями,
які повертають до первісної гадки про божу ласку для лю-
дей, об'явлену в воплощенні Христовім. Тут знову в цілій
низці ритмічних паралелів, які являються поетичною дігре-
сією, що має на меті, очевидно, освіжити сим рядом об-
разів притьмену увагу, розвивається тема двох істот у Хри-
сті, божої і людської:

«Яко человекъ во утробѣ материи растяше —
и яко Богъ изыде дѣвства не вреждь.
Яко человекъ матерье млеко пріять —
и яко Богъ пристави аггелы съ пастыри пѣти: слава въ вышнихъ
Богу.
Яко человекъ повив ся въ пелены —
и яко Богъ пристави аггелы съ пастыри пѣти: слава въ вышнихъ
17 паралель разом!

Знову тим же викликом: «По истиннѣ: хто богъ велій, яко Богъ нашъ» — автор розпочинає нову частину своєї «повісті», де описує перехід від юдейського закону до християнства язиків і розповсюдження християнства серед язиків — аж до Русі. В ряді тез і образів описується і мотивується облищення Христом юдеїв і приймлення його язиками — і потім широкими рисами начеркується образ нового християнського світу:

«вѣра благодатная по всей земли распростре ся — и до нашего языка русьскаго доиде.

Законное езеро прейше, еваггельский же источникъ наводнивъ ся и всю землю покрывъ — и до насъ пролія ся.

Се бо уже и мы со всѣми христіанми славимъ святую Троицу — а Иудея молчить.

Христость славимъ бываетъ — а Иудея кленоми.
Языци приведени — а Иудея отиновени».

Перебивши сей ряд паралелів екскурсом в сферу пророцтв новим викликом: «Господь нашъ, яко чюдно имя твое по всей земли» — автор відкриває нову серію паралельних образів — нового християнського і старого поганського життя на Русі:

«И уже не идолослужители зовем ся, но христіани.

Не и еще безнадежници, но уповающе въ жизнь вѣчную.

И уже не капищъ съграждаемъ, но Христовы церкви зиждемъ.

Не закалаемъ бѣсомъ другъ друга, но Христось за ны закалаемъ бываетъ».

І знов, по маленькім інтервалі з сфери пророцтв: «Пусть і преисохшѣ земли нашей сушей, внезапно потече источникъ еваггельский, напаяя всю землю нашу, яко же рече Исаиа» і т. д., починається новий ряд паралель:

«И тако страннии суще — людии божіи нарекохом ся,

и врази божіи бывше — сынове божіи прозвахом ся,

а не иудейски хулимъ — но христіански благословимъ» і т. д.

Ряд кінчиться новим відкликом до пророцтв, які провіщували розповсюдження спасення по всьому світу, і по сім розпочинається «похвала Володиміру» як апостолові і хрестителєві Русі, поділена теж на три частини.

Насамперед іде історична частина, введена закликом до похвали: всі землі вдячно шанують і славлять кожна свого учителя, який навчив її православної віри:

«Похвалимъ же и мы по силъ нашей похвалами великая и дивная сотворшаго, нашего учителя и наставника великаго кагана нашего Владимира, внука старога Игоря, сына же славнаго Святослава, иже въ своя лѣта владычествующа, мужьствомъ и храбростию прослуша [прославились] въ краяхъ многихъ, и поминаются нынѣ и словуть. Не в худъ бо и въ невѣдомъ земли владычествоваша, но в Русьской, иже вѣдома и слышима есть всѣми концы земли».

В величавих рисах малюється сей новий духовний патрон Русі — «каган» Володимир. На місце епічного героя дружинних пісень і повістей, так добре звісного сучасному поколінню, автор малює новий образ Володимира як лицаря Духа і довершене ним діло:

«Сей славний од славних родився, благородний від благородних, каган наш Владимир. І зріши і укріпивши ся, з дитинної молодости змужнівши в кріпости і в силу совершенно прийшовши, мужеством і розумом успіваючи, став единодержцем землі своєї, підбив під себе сусідні краї, котрі миром, а непокірні — мечем.

І так живучи в днях своїх і землю свою пасучи правдою, мужеством і розумом, — влодобився він посіщення Вишнього.

Зглянулось на нього всемілостивне око благого Бога і розуміння засяяло в серці його — зрозумів він марність ідольської хитрости і пошукав єдиного Бога, того що сотворив усю тварині видиму і невидиму...

Скинув з себе каган разом з одежею і ветхого чоловіка; скинув тлінне; обтрусив прах невірства і, ввійшовши в святу купіль, родився від Духа і води, в Христа хрестився, в Христа оболікса і вийшов з купелі, в білім образі, сином ставши нетління і ймення прийнявши вічне і славне в роді і роді — Василя, котрим записався в книгах життя, в вишнім городі нетліннім Єрусалимі.

І як се сталося, не скінчив на тім подвигу благовір'я і не тим тільки виявив свою любов до Бога, а подвигся ще і заповідав по всій землі своїй хреститись в ім'я Отця і Сина і Св. Духа, і ясно і голосно по всіх городах славитися Св. Трійці, і всім християнам бути: малим і великим, рабам і свобідним, молодим і старим, багатим і убогим. І не було ні одного, щоб спротивився благочесному його велінню: хто й не з любови хрестився, то з страху перед тим, що велів, — було бо його благовір'я з властью сполучено. І так уся земля наша в один час прославила Христа з Отцем і св. Духом.

Тогда начать мракъ идольскій отъ насъ отходити — и заря благовѣрія явиша ся.

Тогда тьма бѣсовскаго служенія погыбе — и солнце евангельское
землю нашу осия;

капища роздрушиша ся — и церкви поставляють ся;

идоли сокрушають ся — и иконы святых являху ся;

бѣси пробѣгаху — крест грады освящаше,

и пастыри словесныхъ овецъ Христовъ сташа епископи, а презвитери
и діакони безкровную жертву возносяще,

и весь клиросъ украсиша въ лѣпоту,

и одѣша святія церкви.

Апостольская труба и еваггельскій громъ вся грады огласи.
Темян [кадило] Богу воспущаемъ воздухъ освяти.
Монастыреве на горахъ сташа.
Мужи и жены, мали и велнций — вси людие исполньше святыя церкви,
вославиша глаголюще: единъ святъ, единъ Господь Иисусъ Христосъ!..»

По сім новим викликом: «Тебе же како похвалимъ, отче честный и славный в земныхъ владыкахъ...» — відкривається властива похвала Володимирові, яка потім зручно переводиться в похвалу його потомству, сучасному княжому дворові, сучасному Києву — як свідкам заслуг, побожності, правовірності покiрного князя:

«Добрий послух [свідок] благовірію твою, блаженниче, свята церква Богородиці Марії, котру ти збудував на правовірній підставі, де й твоє мужественне тіло лежить, чекаючи архангелової труби!

Дуже добрий послух син твій Георгій, котрого Господь зробив по тобі наступником в твоїм владичестві —

не рушаща твоихъ уставъ,— но утверждающа,
ни умалюща своєму благовѣрію положенію, но паче прилагающа,
не казяща, но учиняюща» —

всіми тими новими будовами, котрі ритор перечисляє як великі діла Ярослава: нова кафедра св. Софії — «церква дивна і славна всім окружним сторонам, якої другої не знайдеться у всім північнім краю, від сходу і заходу»; новий Київ, заложений при сій кафедрі, що мов «вінцем обложив» старе місто; нові ворота («золоті») з церквою Благовіщення на них — «аби архангелів привіт Діві повторявся сьому місту, як тій був сказаний: Радуйся, обрадована, Господь з тобою, так городові: «Радуйся, благовірний граде, Господь з тобою!»

І по сім зручнім панеґірику — кінцевий поклик, сильний, гучний, як архангелова труба:

«Встань, чесна главо, з гробу твого, встань, отряси сон!

Ти не вмер, лише спиш — до спільного всім возстання.

Встань; ти не вмер,— не годиться вмерти тоді, віровавши в Христа, життя всього миру.

Отряси сон, зведи очі, аби видів, що Господь, сподобивши тебе честі там, і на землі небезпам'ятного лишив — в сині твоїм.

Встани, виждь чадо свое — Георгія,

виждь утробу свою,

виждь милого свого,

виждь егоже Господь возведе отъ чреслъ твоихъ,

виждь красящаго столъ земли твоєй — и возрадуйся, возвеселися.

К сему же виждь и благовѣрную сноху твою Єрину [Ярославою дружину].

Виждь внуки твоя и правнуки —

Како живуть,

како храними суть Господемъ,

Како благовѣрие держать — по преданию твоєму,

Како въ святыя церкви частять,

Како славлять Христа,

Како поклоняються имени его.
Виждь же и градъ величствомъ сияющъ,
Виждь церкви цвѣтущи,
Виждь христіянство растуще,
Виждь градъ иконами святыхъ освѣщаемъ,
блистающеса ч тмианомъ обухаемъ,
и хвалами и божественными пѣнии святыми оглашаемъ,
и си вся видѣвъ, возрадуйся
и возвеселися,
и похвали благого Бога,
всѣмъ симъ строителя!»

Наведені уривки і весь сей перегляд, думаю, дає поняття про риторичну манеру і артистичні засоби слова. Теологічний виклад, побудований головно з цитат св. Письма і адресований до розуму читача, чергується з ліричними партіями, обрахованими на естетичну емоцію, яка осягається, крім сильних, артистичних образів, також ритмічною будовою, вживанням симетричних фраз, де слово відповідає слову:

«Къ живущимъ бо на земли челоуѣкомъ въ плоть одѣвъ ся прииде,
Къ сущимъ ее въ адѣ розпятіемъ и въ гробѣ положіемъ сниде.

Прежде законъ, потомъ благодати,

прежде стѣнь ти, потомъ истина.

И како странній суще — людии божии нарекохом ся
и врази божии бывше — сынове божии прозвахом ся».

Вживаються на се ж римовані закінчення, як і в сім же прикладі, або повторення того самого слова на початку, як тільки що бачили ми.

При тім, одначе, автор не любить довгих і монотонних симетрій, перебиває їх ряди прозаїчними інтервалами і взагалі досить урізномороднює сі свої зовнішні ресурси, котрими пильнує підтримувати естетичне враження. Заразом повторенням, від часу до часу подібних, переходових фраз — на переходах між тими циклами, з котрих складається його «слово», чи «повість»:

«Кто бо велій яко Бог наш — той един творяй чудеса!

Вся же си Богъ нашъ на небеси и на земли, елика восхотѣ и сотвори.
Понстинъ, кто Богъ велій, яко Богъ нашъ...

Велій еси Господи, и чудна дѣла твоя...» і т. под. —

він немов провідним мотивом утримує одноцільність тону на протязі цілого, доволі довгого твору.

Штучніших літературних фігур автор уживає мало. Розмова Благодаті з Богом, передана в кількох словах, — се дуже поміркована персоніфікація абстрактного поняття, і одна з небагатьох драматизацій — введення діалогічної форми. Слова благовісника до Києва — «Радуйся, благо-

вірний граде» — образ ще більше стиснений, зведений до натяку. Автор взагалі не любить розвалюванню, в деталізації гарної, мальовничої подробиці, яка йому трапляється, що бачимо так часто у Кирила. Він уживає цих мальовничих елементів як побічних імпульсів, пильнуючи опанувати уяву і почуття, головним образом. В сім його стиль ближче підходить до манери нашої старої пісні і іншого великого «Слова» — о полку Ігоревім.

Цікаве притім, для такого вишколеного богослова, вживання апокрифічного елемента. Жданов справедливо заважив, що в деяких частях, напр., в паралелі божества і чоловіцтва Христа, слово «наповнено відгомонами, часом ледво помітними, апокрифічних традицій», і підчеркнув, що сим воно сильно різниться від строго канонічного, точного, ригористичного вислову Іларіонового «Ісповідання віри», яке з його іменем читається по «Слові» в згаданім кодексі Синодальної бібліотеки.

Відносини «Слова» до візантійських взірців я не вважаю досить вистудійованими; найбільш інтересне, що було досить виказане, се близька подібність наведеної вище антитези двох істот Христа (с. 64) з Єфремом Сирином¹, у слові на Преображення (в старім перекладі):

«Аще не бѣ плоть, Марія посредь что въведе ся,
и аще не бѣ Господь, Гавріиль Господа кого нарече?
Аще не бѣ плоть, въ яслехъ хто възлежи,
и аще не бѣ Богъ, аггели съшедше кого словословяху?
Аще не бѣ плоть, пеленами кто обвиваемъ бяше,
[и] аще не бѣ Богъ, пастыріе кому поклониша ся?» і т. д.
Тут дійсно знаходимо дуже близькі подібності, напр.,

в «Законі і Благодати»:
«яко человекъ, иде на бракъ
въ Кана Галилеи,
и яко Богъ воду въ вино преложи.
Яко человекъ, въ корабли спаше,
и яко Богъ запрѣти вѣтромъ и морю,
и послушаша его».

у Єфрема Сирина:
«Аже не бѣ плоть, кто призванъ бысть на бракъ
въ Кана Галилен
и аще не бѣ Богъ, воду въ вино кто преложи?
Аще не бѣ плоть, въ корабли хто спаше,
и аще не бѣ Богъ, вѣтром и морю кто запрѣти?»

Треба сказати, що се були ходячі образи, напр., у сучасника Єфремового Кирила Єрусалимського маємо паралелі, подібні і до Єфремових і до Іларіонових:

«Пливучи, він спав як чоловік, і ходив по водах, як Бог. В кам'янім гробі він був положений, як чоловік, але каміння розсілось зі страху перед ним» і т. д.

¹ Вказані М. П [етровським?] в Извѣстіяхъ рус. языка, 1908, IV («Иларіонъ митр. кievскій и Доментіанъ игуменъ хиландарскій»).